



УДК 94:050.487[(477=161.2)''192/193''

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2026.34.06>

КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ УКРАЇНЦІВ ЯК «ВНУТРІШНЬОГО» ВОРОГА В ПЕРІОД ПОСИЛЕННЯ СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ КІНЦЯ 1920 – ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ САТИРИЧНО- ГУМОРИСТИЧНОГО ЧАСОПИСУ «ЧЕРВОНИЙ ПЕРЕЦЬ»

Жмуд Наталка,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

ORCID ID: 0000-0001-7463-918X

Войнаровський Анатолій,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

ORCID ID: 0000-0002-9413-2025

У статті зроблено спробу простежити механізми конструювання образу українців як «внутрішнього» ворога в період посилення сталінського тоталітарного режиму кінця 1920 – початку 1930-х років крізь призму гумористично-сатиричного часопису «Червоний Перець». Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні загальнонаукових та історичних методів: узагальнення, проблемно-хронологічного, історико-системного, порівняльно-історичного. Значна увага приділена методу контент-аналізу для відстеження ідеологічних конструктів у наративно-візуальних текстах. Наукова новизна полягає в тому, що вперше зроблено спробу проаналізувати особливості конструювання образу українців як «внутрішнього» ворога в період посилення сталінського тоталітарного режиму на основі введених в обіг матеріалів сатиричного видання «Червоний Перець» (1927–1934 рр.).

Отже, дослідження ролі засобів масової інформації як ефективного пропагандистського інструменту у формуванні нової радянської ідентичності дозволяють глибше осмислювати специфіку становлення тоталітарної біполярної парадигми «свій-чужий». Серед популярних ЗМІ, що конструювали образи «внутрішніх» і «зовнішніх» ворогів, варто угадати журнал «Червоний Перець», контент якого завдяки доступній і зрозумілій мові ефективно наві'язував ідеологічні когнітивно-поведінкові установки. В кінці 1920 – початку 1930-х років в період згортання політики НЕПу та українізації, посилення антирелігійного тиску, впровадження насильницької колективізації одними із перших непримиренних «внутрішніх» ворогів для сталінської тоталітарної системи стали саме українці, які чинили наймасовіший опір серед усіх радянських республік. Тому для більшовиків українське у різних вимірах (етнічному, національному, мовному, соціально-економічному, релігійному тощо) перетворилося на «вороже» та почало жорстко переслідуватися. Результатом таких дій влади стала руйнація селянського подвірного господарства, що фактично мало риси приватного, та «розкуркулення», знищення традиційної народної обрядовості та національної церкви, Голодомор-геноцид 1932–1933-х рр. та масові репресії. Це призвело до серйозних демографічних, соціально-економічних та психологічних змін, що мають наслідки і в житті теперішніх поколінь.

Ключові слова: сатирично-гумористичний часопис, «Червоний Перець», «внутрішній ворог», сталінський тоталітаризм, УРСР.

Zhmud Natalka, Voynarovskiy Anatolii. Constructing the image of Ukrainians as an «internal» enemy during the intensification of the Stalinist totalitarian regime in the late 1920s – early 1930s through the prism of the satirical-humorous periodical «Red Pepper»

The article seeks to trace the mechanisms of constructing the image of Ukrainians as an «internal» enemy during the period of intensification of the Stalinist totalitarian regime in the late 1920s and early 1930s, through the prism of the satirical-humorous periodical «Red Pepper». The research methodology is based on a combination of general scientific and historical methods, including generalization, problem-chronological, historical-systemic, and comparative-historical approaches. Particular attention is paid to the method of content analysis in order to identify ideological constructs in narrative and visual texts. The scientific novelty of the study lies in the fact that, for the first time, an attempt is made to analyze the specific features of constructing the image of Ukrainians as an «internal» enemy during the period of the consolidation of the Stalinist totalitarian regime, based on materials from the satirical publication «Red Pepper» (1927–1934) newly introduced into scholarly circulation.



Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0



Thus, examining the role of mass media as an effective propaganda instrument in shaping a new Soviet identity makes it possible to gain a deeper understanding of the formation of the totalitarian bipolar paradigm of «us versus them» Among the popular media outlets that constructed images of «internal» and «external» enemies, the magazine «Red Pepper» deserves particular attention, as its content, due to its accessible and comprehensible language, effectively imposed ideological cognitive and behavioral attitudes. In the late 1920s and early 1930s, during the curtailment of the New Economic Policy and Ukrainization, the intensification of anti-religious pressure, and the implementation of forced collectivization, Ukrainians became among the first irreconcilable «internal» enemies of the Stalinist totalitarian system, as they demonstrated the most widespread resistance among all Soviet republics. Consequently, for the Bolsheviks, Ukrainian identity in its various dimensions (ethnic, national, linguistic, socio-economic, religious, etc.) was transformed into something «hostile» and became the object of brutal persecution. The result of these state actions was the destruction of peasant household farming, which in fact bore the characteristics of private ownership, the policy of «dekulakization» the eradication of traditional folk rituals and the national church, the Holodomor genocide of 1932–1933, and mass repressions. These processes led to profound demographic, socio-economic, and psychological changes, the consequences of which continue to affect the lives of present-day generations.

Key words: satirical-humorous periodical «Red Pepper», «internal», enemy Stalinist totalitarianism, Ukrainian SSR.

Постановка проблеми. Радянські ЗМІ завжди були дієвим агітаційно-пропагандистським інструментом у конструюванні радянської ідентичності. Стратегічну роль у побудові біполярної життєвої парадигми виконував політичний гумор, що завдяки доступній і зрозумілій мові швидко та ефективно нав'язував ідеологічні наративи, особливо в перші десятиліття становлення більшовицької влади.

В площині формування образів «свого/чужого» як базових когнітивно-поведінкових конструктів варто приділити увагу гумористично-сатиричному часопису «Червоний Перець» (далі – ЧП), який функціонував у кінці 1920 – початку 1930 рр., в період посилення сталінського тоталітарного режиму. Вивчення діяльності журналу саме у пропагандистському ключі видається актуальним зважаючи також на домінування візуального контенту з огляду на велику кількість неписьменного населення.

Аналіз історіографії продемонстрував, що ЧП як історичне джерело у відображенні механізмів становлення сталінської системи не був предметом спеціального комплексного наукового дослідження.

Ролі медійних засобів у характеристиці суспільно-політичного життя 1920–1930-х рр., зокрема інструментарію формування «внутрішніх» та «зовнішніх» ворогів, торкалися такі дослідники як М. Чабанна [1] та Л. Гриневич [2]. Є. Кузнецова досліджувала формування «потрібних» наративів за допомогою «радянської новомови», що виражалося у специфічній побудові речень, дозволі/табу на ті чи інші слова, манері розмови тощо. Дослідниця підкреслила, що головною функцією тоталітарного гумору було відмежувати «своїх» від «чужих», стати зброєю з інакомислячими, маніпулюючи свідомістю мас [3].

Контекст механізмів творення «ворогів» сталінського режиму на шпальтах ЧП крізь призму характеристики повсякденного життя та антирелігійної політики зачепили А. Войнаровський і Н. Жмуд [4, 5]. Висвітленню образу жінки 20-30 рр. ХХ ст. у сатиричній графіці ЧП приділили увагу В. Михалевич та І. Братусь [6].

Дискурсу «свого/чужого», який нав'язувався радянською пропагандою в журналі «Перець» (з 1941 р. часопис виходив саме під такою назвою), присвячені дослідження К. Єремєєвої [7], К. Родигіна [8], А. Якубець [9].

Основною джерельною базою для висвітлення теми статті стали оцифровані номери гумористично-сатиричного часопису ЧП (1927–1934 рр.).

Мета статті – на основі аналізу контенту (мовні та графічні засоби, контекст тощо) сатирично-гумористичного часопису ЧП простежити механізми конструювання образу українців як «внутрішнього» ворога в період посилення сталінського тоталітарного режиму кінця 1920 – початку 1930-х рр.

Виклад основного матеріалу. Радянська пропаганда за допомогою ЗМІ у жорсткій парадигмі «свій/чужий» активно намагалася формувати образ «правильного радянського українця» – комуніста, пролетаря, колгоспника, атеїста тощо, які були зобов'язані непримиренно боротися як із «зовнішніми», так і «внутрішніми» ворогами – «непманами», «куркулями», «петлюрівцями», «буржуазними націоналістами», «капіталістами», «попами» тощо.

Посилення сталінського тоталітарного режиму в кінці 1920-х – початку 1930-х рр. відбувалося шляхом згорання політики НЕПу та українізації, насадження колективізації, загострення антирелігійної боротьби тощо. Такі дії влади призвели до народного спротиву. Відтак у конструюванні образу українців саме в цей період почали переважати негативні характеристики.

Незважаючи на те, що курс на посилення тиску на заможних селян («куркулів») було закріплено на Пленумі ЦК ВКП(б) навесні 1929 р., а політику суцільної колективізації проголошено в кінці 1929 р., вже у 1928 р. стартувала перша «п'ятирічка». На шпальтах ЧП відповідне рішення пропаганда переконливо



подавала як «єдино правильний» шлях вирішення хлібозаготівельної кризи [10]. Насильницька колективізація викликала в УРСР наймасштабніший селянський опір серед усіх радянських республік. Тому одним із перших непримиренних «внутрішніх» ворогів сталінського режиму стає українське селянство, а «куркульство» відображено в часописі як «вороже» явище.

«Куркулів» як «ворогів» почали безкомпромісно протиставляти робітничому класу як «надійній опорі більшовиків» [11]. Народ намагалися переконати в тому, що саме відмова селян вступати в колгоспи є головною причиною перебоїв з харчуванням для пролетарів. Свідомо розпалюючи вороженчу між селянами та робітниками, сталінська пропаганда поклала великі сподівання на останніх у боротьбі з «куркульством».

Важливим контекстом у цьому протиставленні було й те, що село залишалося переважно етнічно українським та більш релігійним.

Тому українському селянству приписували зраду, прагнення до державного перевороту, бажання повернути старий «як політичний, так і релігійний порядок» [12, с. 2].

А з посиленням атеїстичної боротьби з кінця 1920-х рр. (закон «Про релігійні об'єднання» (1929 р.)), коли сталінський режим почав жорстко контролювати діяльність церкви, «забобонному та малоосвіченому селянству» [13, с. 2] за приклад, передусім, ставили також «прогресивний» робітничий клас, що першим зголошувався допомагати державі вилучати церковне майно [14, с. 8], знищувати релігійні атрибути [15, с. 9] тощо.

У сатиричних текстах наголошувалося на «двуликості» селян-безвірників, які, на переконання радянської влади, неширо зреклися релігії і підпільно продовжували звертатися до священників та дотримуватися церковних свят.

На кінець 1920-х рр. релігійні громади, особливо на селі, залишалися ще досить чисельними. Це свідчить про перебільшення сталінським режимом масового зростання створеної у 1927 р. Спілки безвірників України, яку вже до кінця 1929 р. в контексті посилення антирелігійної політики було переіменовано на Спілку войовничих безвірників України [16].

Доказом занепокоєння влади високим рівнем релігійності українців були систематичні партійні звіти різних рівнів, де наголошувалося на необхідності тиснути, окрім церкви, саме на традиційну народну обрядовість, що була основою життєдіяльності українського селянства, тому вкрай небезпечною для встановлення уніфікованої радянської системи.

З кінця 1920-х рр. на шпальтах ЧП поширюються наративи, що не лише формували у населення негативне ставлення до релігії та церкви, а й роздмухували конфліктність у багатоконфесійному українському суспільстві.

Особливо гостро у 1928 р. розкритикували діяльність саме української православної ради [17, с. 10], роботу якої подавали у підкреслено непривабливому антисоціальному світлі, висвітлюючи в карикатурах церковників «злісними та аморальними порушниками громадського порядку» [18, с. 2].

Посилення тиску призвело у 1929 р. до масового арешту діячів УАПЦ. А «зречисований» у 1930 р. владою Собор ліквідував українську національну церкву, що було цинічно представлено пропагандою як «самоліквідацію» [19, с. 5]. В численних карикатурах наголошено на УАПЦ як «малоавторитетній в народі інституції, яка так і не змогла об'єднати малоосвічених українців, що продовжують під її руйнівним впливом чинити опір радянській владі» [20, с. 2].

В сатиричних текстах підкреслювалося, що в активі УАПЦ перебувають найзлісніші «вороги» більшовиків: «колишні денікінці, члени УПСР, УСД і УКП, петлюрівці, жандарми, поліцаї та інші «ідеологічно непевні елементи»» [21, с. 4].

Хоча політику українізації, яку фактично влада спрямовувала на знищення національно-визвольного руху українців, було офіційно призупинено в 1932 р., на сторінках ЧП про українізацію як про «вороже» радянському суспільству явище йдеться вже наприкінці 1920-х рр.

Згорання українізації почалося не лише в УРСР, а й в інших регіонах Радянського Союзу з компактним проживанням українців (Середня Азія, Поволжя, Казахстан, Далекий Схід тощо), що також створювало етнічних українців поза межами УРСР на «ворожих елементів».

Автори часопису починають піднімати тему «нав'язування» української мови російськомовним радянським громадянам, що часто тлумачилося як «насилля» над останніми. Сатира підкреслювала «неправильність» вживання української мови з огляду не лише на «застарілість» народної лексики, а на її «націоналістичну» основу, адже українізацію починають трактувати як одну із головних причин зриву хлібозаготівель, як таку, що сприяє діяльності «куркулів» та «буржуазних націоналістів» («петлюрівців», «контрреволюційних елементів») (постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області», 1932 р.). Про українську мову в публічному



просторі починає йтися переважно в контексті «радянської новомови» як засобу боротьби з «ворогами», а не як про маркер національної ідентичності.

Так, у «націоналістичному» ключі на сторінках ЧП гострої критики зазнав В. М. Чехівський, прем'єр-міністр УНР, співзасновник та ідеолог УАПЦ (розстріляний у 1937 р.), якого зображено як «ворожого» елемента в образі «проповідника та єпископа», якому радянський народ докоряє у «нещирому прагненні покаятися за гріхи» [22, с. 1].

Запеклим «ворогом» представлено й українського державного діяча, «буржуазного націоналіста» С. О. Єфремова, одного із творців концепції української державності та національної ідентичності. З метою наголосити на «націоналізмі» як беззаперечному злі для радянської держави карикатури змальовують Єфремова навіть у товаристві з кримінальними елементами [23, с. 6].

Висвітленню процесу сфабрикованої у 1930-му році ОДПУ, органом держбезпеки для боротьби з контрреволюцією і шпигунством, справи «Спілка визволення України» (СВУ) для дискредитації представників національної еліти, було присвячено окремий номер ЧП [24, с. 1].

Так, причетність С. Єфремова до СВУ підкреслено в карикатурі «З чим їдуть Єфремови та «їже з ними»»: разом із священником та «петлюрівцем» його зображено із «Законом Божим» та плакатами «Спілка визволення України поверне вам певну волю» та «Хай живе спілка науки та релігії» [25, с. 56]. Чи до прикладу, сатирики у карикатурі показали засідання СВУ, під час якого відбувається розподіл міністерських портфелів: С. Єфремову дістається прем'єрський, О. Гермайзе – міністра праці, В. Дурдуківському – міністра освіти, А. Ніковському – міністра закордонних справ, В. Чехівському – міністра релігійних культів [26, с. 4].

У контексті згорання політики українізації на сторінках ЧП активно розкручували тему про перенесення у 1934 р. столиці УРСР з Харкова до «буржуазного і ворожого» Києва крізь призму нагадування про нього як про першу столицю УНР. З 1919 по 1934 рр. Харків був першою столицею УРСР, і як велике промислове місто пропагувалося як «справжня» більшовицька столиця, що мало асоціюватися, передусім, з підтримкою робітничим класом жовтневого більшовицького перевороту.

Автори часопису намагалися підкреслити, що історія Києва, «старовинного, старомодного, благочинного, вірнопідданого царів», пов'язана з «українським буржуазно-націоналістичним рухом» та протиставити «пролетарському прогресивному» Харкову.

В контексті образу Києва «як колиски християнства» пам'ятник князю Володимирі з хрестом зображено забрудненим пташиним послідом [27] і наголошено, що «велика кількість ченців, богомольців і старців є вкрай негативним явищем для нової радянської столиці», тому Києву, «який тривалий час був під оманливим буржуазно-націоналістичним впливом, саме зараз випадає велика честь і місія – «стати новим більшовицьким прогресивним центром»» [28, с. 2].

На тлі протиставлення Києва та Харкова у черговій карикатурі змальовано відмову центрального керівництва у проханні київським равинам дозволити влаштувати в синагозі для проведення культурно-освітньої роботи «Червоний куток». Натомість, подібне прохання харківських равинів влада відразу задовольнила, дозволивши всю синагогу переробити під клуб [29, с. 10].

Висновки. Отже, на згорання політики українізації, насильницьку колективізацію та «розкуркулення», посилення антирелігійної боротьби та знищення національної церкви українці відповіли сталінському тоталітарному режиму наймасовішим в Радянському Союзі спротивом.

Тому більшовицька пропаганда намагалася за допомогою ЗМІ, одним з яких і став сатирично-гумористичний часопис ЧП, активно формувати образ українців як «внутрішнього» ворога радянської влади на різних рівнях – етнічному, національному, мовному, соціально-економічному, релігійному тощо.

Найпершими «ворогами» для сталінського тоталітарного режиму стали українські селяни, які були носіями етнічної ментальності та народної традиційної культури; українське духовенство, передусім служителі УАПЦ, що було духовним ядром суспільства та відігравало ключову роль у захисті й збереженні моральних цінностей; представники національної еліти – не лише діячі Української національної революції 1917–21 рр., а й навіть ті, хто повірив новій владі, намагаючись будувати українську національну культуру вже у радянському форматі.

Український спротив більшовицькій владі вдалося зламати лише Голодомором-геноцидом 1932–1933 рр. і масовими репресіями.

Література:

1. Чабанна М. В. Засоби формування нового типу особистості у тоталітарному суспільстві. *Наукові записки. Том 20. Спеціальний випуск.* Національний університет «Києво-Могилянська академія, 2002. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua> (дата звернення: 13.01.2026)



2. Гриневич Л. В. Механізми масового народобвиства: конструювання «образу ворога» в радянській політичній карикатурі (друга половина 1929 – початок 1930 рр.). 2014. *Сторінки історії* (38). С. 47–64. URL : <https://historypages.kpi.ua/article/view/90975> (дата звернення: 13.01.2026)
3. Кузнєцова Є. Мова – меч. Як говорила радянська імперія. Видання друге доповнене. Глибока: «Твоя підпільна гуманітарка». 2024. 376 с.
4. Войнаровський А., Жмуд Н. Сатирично-гумористичний журнал «Червоний Перець» як джерело відображення повсякденного життя радянської України: аналітичний огляд за 1932 рік. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2024. Вип. 49. С. 82–90 DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-49-82-90>
5. Жмуд Н., Войнаровський А. Відображення антирелігійної політики сталінського тоталітарного режиму крізь призму сатирично-гумористичного часопису «Червоний Перець» (1927-1934 рр.). *Історія та археологія*. 2025. №2. С. 67–74. DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2025-2-8>
6. Михалевич В., Братусь І. Образ жінки у сатиричній графіці українського часопису «Червоний перець» під час становлення радянського режиму 20-30 рр. ХХ століття. *АРТ-платФОРМА*. 2023. (1(7)). С. 124–141. URI: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47154> (дата звернення: 13.01.2026)
7. Сремєєва К. «Радянські українці» чи локальний варіант «радянського народу»: засоби маркування громадян УРСР в офіційному та неофіційному гумористичному дискурсі. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць*. Харків, 2013. Вип. 16. С. 158–167.
8. Родигін К. Конструювання візуального образу «українського буржуазного націоналіста» в карикатурах журналу «Перець» (1941–1991 рр.). *Образ*. 2021. Вип. 1 (35). С. 101–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obraz_2021_1_13 (дата звернення: 10.01.2026)
9. Якубець А. В. Повсякденне життя України другої половини 1940-х – середини 1960-х років: за публікаціями журналу «Перець»: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2019. 284 с.
10. Журнал «Перець» 1928 року: безжалісна сатира часів згоргання НЕПу. URL: <https://was.media/microformats/zhurnal-peres-1928-roku/> (дата звернення: 13.01.2026)
11. ЧП. 1929. № 13. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_1929_13/?page=3 (дата звернення: 13.01.2026)
12. ЧП. 1928. № 6. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_1928_06/ (дата звернення: 13.01.2026)
13. ЧП. 1928. № 8. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_1928_08/ (дата звернення: 13.01.2026)
14. ЧП. 1930. № 2. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_1930_02/ (дата звернення: 13.01.2026)
15. ЧП. 1930. № 4. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_1930_04/ (дата звернення: 13.01.2026)
16. Ігнатуша О. Закриття церков і релігійна свідомість: 20–30-ті рр. ХХ ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Історичне релігієзнавство*. 2009. Вип. 1. С. 75–86.
17. ЧП. 1928. № 2. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_1928_02/ (дата звернення: 13.01.2026)
18. ЧП. 1931. № 1. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_1931_01/ (дата звернення: 13.01.2026)
19. ЧП. 1930. № 4. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_1930_04/ (дата звернення: 13.01.2026)
20. ЧП. 1931. № 17/18. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_1931_17-18/ (дата звернення: 13.01.2026)
21. ЧП. 1930. № 5. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_1930_05/ (дата звернення: 13.01.2026)
22. ЧП. 1930. № 5. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_1930_05/ (дата звернення: 13.01.2026)
23. ЧП. 1930. № 5. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_1930_05/ (дата звернення: 13.01.2026)
24. ЧП. 1930. № 5. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_1930_05/ (дата звернення: 13.01.2026)
25. Гриневич Л. В. Механізми масового народобвиства: конструювання «образу ворога» в радянській політичній карикатурі (друга половина 1929 – початок 1930 рр.). 2014. *Сторінки історії* (38). С. 47–64. URL : <https://historypages.kpi.ua/article/view/90975> (дата звернення: 13.01.2026)
26. ЧП. 1930. № 4. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_1930_04/ (дата звернення: 13.01.2026)
27. Ключко Д. Століття зброя «Червоного Перцю». URL: <https://chytomo.com/ekzemplyary-xx/stolitnia-zbroia-chervonohopertsiu/> (дата звернення: 13.01.2026)
28. ЧП. 1928. № 16. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_1928_16/ (дата звернення: 13.01.2026)
29. ЧП. 1928. № 7. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_1928_07/ (дата звернення: 13.01.2026)

Дата першого надходження статті до видання: 20.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026